

Voiko ennalta kokematon ennustaa?*

RAIJA VOLK

Parhaillaan eletävän taloudellisen taantumana syvyys ja sitkeys näyttää yllättäneen taloudelisten ennusteiden laatijat. Laman pohjan ohittaminen ja talouden edessä oleva toipuminen ennakoitiin tapahtuvaksi liian varhain. Suhdannevaihteluiden käänne pisteiden arviointi on yleensäkin vaikeaa, mutta silti lienee tarpeellista kysyä, miksi juuri tämän laman sitkeyttä on aliarvioitu.

Muutakin kuin prosentteja

Ennusteiden yhteydessä on totuttu näkemään yleensä tarkkoja numeroarvoja. Niitä on joskus moitittu jopa näennäisen tarkkoiksi. Kyseessä ovat kuitenkin aina vain tietyin oletuksin laskeut todennäköisyyksiluvut. Suhdanne-ennusteiden käyttökelpoisuutta arvioitaessa on niiden numeriallinen osuvuus kuitenkin vain yksi näkökohdista. Prosenttilukujen ohella olennainen osa ennustetta on niihin liittyvien analyysien ja johdopäätösten käyttökelpoisuus ja oikeellisuus. Suhdanne-ennusteet toimivat paitsi talouspoliittisen suunnittelun ja päätöksenteon apuväli-

neinä myös keskustelun virittäjinä.

Virhelähteitä paljon

Suhdanne-ennusteiden osuvuutta on tutkittu verrattain paljon. Huomattavasti vähemmän on tutkittu – itse asiassa ei juuri ollenkaan – sitä, miksi ennustevirheitä syntyy. Tämä onkin vaikeaa, sillä se edellyttäisi suuren taustamuuttajajoukon roolin eristämistä. Periaatteessa ennustevirheitä voi syntyä ainakin virheellisiksi osoittautuvista oletuksista, jotka koskevat esimerkiksi kansainvälisen talouden tilaa tai ennusteen jälkeen tehtäviä talouspoliittisia ratkaisuja, talouden tilaa koskevista puutteellisista ennakkotiedoista tai puutteellisesta talouden toimintamekanismin ymmärtämisestä. Joskus taloudessa tai yhteiskunnassa voi myös tapahtua yllättäviä muutoksia, joita ei yksinkertaisesti voida ennustaa. Tällaisista ovat esimerkkejä öljyntuottajien kartellit tai sosialismista luopuminen. Näiden toteutumista voitiin ounastella, mutta ajankohtaa ei voitu ennustaa.

Sekä ennusteet että niihin liittyvä talouspoliittinen analyysi lepäävät jonkinlaisen mallin tai analyysikehikon varassa, jonka avulla yritetään varmistaa ennusteiden ja suositusten johdonmukaisuus. Kuitenkin ennusteiden teossa käytetään vähintään yhtä paljon yksinkertais-

* Perustuu alustukseen Taloustieteellisen Seuran ja Kansantaloudellisen aikakauskirjan 11.8. 1993 järjestämässä teemailtapäivässä "Suomen makrotalouden ongelmat".

ta yhteen- ja vähennyslaskua sekä kokemukseen perustuvaa intuitiota kuin varsinaisia teoreettisia tai empiirisiä malleja.

Lyhyen aikavälin ennusteet ovat käytännössä kysyntälähtöisiä, eli kansantalouden huoltotaseen kysyntäerien kehityksen oletetaan pitkälle määräävän bruttokansantuotteen kehityksen. Sikäli kuin tulevat talouspoliittiset päätökset ovat tiedossa, niiden vaikutus leivotaan ennusteeseen sisään. Muutoin talouspolitiikka yleensä odotetaan muuttumattomaksi. Tulopoliittiset ratkaisut eivät aina ole tiedossa ennusteita tehtäessä ja siksi niiden vaikutukset on arvioitava oletuksien muodossa. Tämän tyyppiset oletukset tuovat epävarmuutta ennusteeseen. Suhdanekänteiden kannalta kuitenkin Suomen kaltaisessa maassa arviot kansainvälisen kehityksen suunnasta ovat usein olleet ratkaisevia.

Vaikkakaan talouden menneestä ja ajankohtaisesta tilasta saatava tilastomateriaali ei yleensä ole systemaattisesti virheellistä, niin etenkin epätavallisen suurten muutosten yhteydessä ennakkotiedot eivät ole kovin tarkkoja lopullisten muutosten ennakoijia. Ennakkotiedot ovat jatkuvasti aliarvioineet esimerkiksi meneillään olevan laman syvyyttä. Tämän johdosta on sekä näkemystä laman luonteesta että ennusteita tarkistettu. Viimeisimmät kesällä 1993 saadut tarkistukset, jotka osoittavat bruttokansantuotteen laskeneen kolmena viime vuonna aikaisemmin ilmoitettua enemmän, liittyvät indekstekniikkaan.

Kansantulolaskelmissa käytetään *Laspeyresin* kiinteäpainoisia volyymi-indeksejä. Tilinpidon perusvuotta ja siten indeksien painorakennetta tarkistetaan viiden vuoden välein. Kun talous kasvaa tai supistuu hyvin voimakkaasti, viidessä vuodessa eri bruttokansantuote-erien painot muuttuvat melkoisesti. Esimerkiksi rakennustoiminnan paino oli vuonna 1985 huomattavasti pienempi kuin korkeasuhdanteen huipulla vuonna 1990. Indeksien perusvuoden muuttuessa lasketaan yleensä myös mennyttä kehitystä uutta perusvuotta käyttäen taaksepäin, jolloin indeksin antama kuva menneisyydestä

muuttuu. Näin kävi, kun kansantalouden tilinpidon perusvuodeksi kesällä 1993 muutettiin vuoden 1985 sijasta vuosi 1990. Vuoden 1992 bruttokansantuotteen muutosta koskeva ennakkotieto aleni 0,4 prosenttiyksikköä ja vuotta 1991 koskeva tieto tätäkin enemmän.

Vastaavasti tulemme todennäköisesti kokemaan vastakkaissuuntaisia korjauksia, kun perusvuodeksi aikanaan tulee vuosi 1995. Voimakkaiden rakennemuutosten oloissa olisi parasta käyttää kunkin tarkasteluperiodin painoihin perustuvaa *Paaschen* indeksiä tai ns. *Fisherin* ideaali-indeksiä, joka on Laspeyresin ja Paaschen indeksien geometrinen keskiarvo. Koska ideaali-indeksiä ei käytännössä pystytä laskemaan, ennustajien on tyydyttävä siihen, että aika-ajoin joudumme tarkistamaan joko alas- tai ylöspäin kuvaamme siitä tasosta, jolla tuotanto on. Jo yksistään näistä indeksteknisistä syistä syksyllä 1993 julkaistavat ennustenumerot ovat alhaisempia kuin keväällä 1993 julkaistut.

Hyvä ennuste ottaa huomioon talouden rakenteen ja käyttäytymisen muutokset. Joskus on kuitenkin tilanteita, joissa tätä ei voida kohtuudella vaatia. Esimerkiksi ns. ensimmäiseen öljykriisiin johtaneiden öljynhinnan korotusten seurauksena tapahtui niin monia poliittika- ja kannustinmuutoksia, että niiden yhteisvaikutusta ei voitu kokonaisuudessaan ymmärtää etukäteen. Myös meneillään olevassa lamassa näyttää olevan useita käyttäytymismuutoksia, joiden yhteisvaikutusta on numeerisesti erittäin vaikea luotettavasti arvioida.

Miksi laman syvyyttä ei tajuttu?

Ekonomistit ovat aliarvioineet laman sitkeyden. Kuitenkin lamaan ajautuminen nähtiin hyvin selkeästi. Esimerkiksi PTT varoitteli resurssien liiallisesta siirtymisestä suljetulle sektorille jo kevään 1986 suhdanne-ennusteensa yhteydessä. Noususuhdanteen voima aliarvioitiin jonkin verran, mutta siihen liittyvät ongelmat nähtiin kuitenkin ekonomistien keskuudessa laajalti.

Esimerkiksi vaihtotaseongelman kärjistymisen käytyä yhä ilmeisemmäksi talousneuvoston kokoon kutsuman ekonomistiraadin raportti hahmotti vuoden 1989 alussa erittäin selkeästi sen kriisitilanteen, johon Suomi ilman voimakkaita talouspoliittisia keinoja oli ajautumassa. Työryhmä arvioi, että "liian hitaasti toimivan markkinasopeutuksen seurauksena Suomen talous ajautuisi 1990-luvulla pysyvään korkean työttömyyden, alhaisen investointiasteen, suuren julkisen talouden alijäämän, pysyvän vaihtotasealijäämän sekä epävakaan työmarkkinakehityksen tilaan".

Lama on osoittautunut vielä tuolloin kuviteltua syvemmäksi, mutta sen syntymekanismi osattiin hahmottaa hyvinkin osuvasti. Työryhmän raportti ei saanut talouslehdistöissä suosionosoituksia. Joukkotyöttömyydestä puhuminen nähtiin jopa propagandana. Kulutuksen kasvun hillintä kääntyi jokapäiväisessä keskustelussa kuluttajien kurittamiseksi. Voitaaneen myös väittää, etteivät myöskään ainakaan kaikki talouspolitiikan päättäjät ottaneet esitettyä ennustetta tosissaan. Ennuste toteutti tehtävänsä talouspoliittisessa keskustelussa ongelman esiintuomisessa, mutta talouspoliittiseen päätöksentekoon saakka vaikutus ei juuri yletynyt.

Miksi väistämätön lamaan ajautuminen nähtiin kirkkaasti, mutta ei laman itseään ruokkivaa kierrettä? Ekonomistit havaitsivat kylläkin nopeasti kierteenomaisuuden, mutta kierteen dynamiikkaa ei ole hallittu. Tietoisuudessa oli USA:n säästöpankkikriisi, samoin kuin kuluttajien ylivelkaantumisen vaikutukset kysyntään esimerkiksi USA:ssa ja Isossa Britanniassa. Niinikään oli seurattu Tanskan talouden perunakuuria ja Norjan pankkikriisin syvenemistä. Kaikesta huolimatta muualla koettujen ilmiöiden ei kaikella voimallaan uskottu tapahtuvan meillä.

Osittain laman taittumisen väärinarviointiin on vaikuttanut kansainvälisen talouden kaksijakoisuus. USA:n talouden alkaessa vihdoinkin verokalleen elpyä Eurooppa onkin painunut syvempään ja syvempään taantumaan. Tärkein

selitys laman dynamiikan hallitsemattomuuteen tämä ei kuitenkaan ole, sillä ulkomaankaupan ennusteet näyttävät tarkentuneen kotimaista kulutusta ja investointeja koskevia ennusteita paremmin.

Ennustajat ovat yleensä siinä mielessä varovaisia tai konservatiiveja, että ennusteiden vaihteluväli on pienempi kuin toteutuneiden muutosten. Tämä merkitsee myös sitä, että kun yleensä vakaasti kehittyvissä erissä, kuten kulutus, tapahtuu epätavallisen suuria vaihteluita, ne todennäköisesti ennustetaan liian varovaisesti. Suurin virhe viime aikojen ennusteisiin on syntynyt nimenomaan yksityisen kulutuksen kohdalla. Investointienkin suhteen on oltu jonkin verran liian optimistisia, johtuen ilmeisesti siitä, että rahoitusrakenteen ja rahoituskustannusten sekä alhaisen kysynnän yhteisvaikutusta yritysten päätöksiin ei pystytty hahmottamaan tarpeeksi tarkkaan.

Yritysten ja kotitalouksien reagoinnin voimakkuus korkeaan velkaantuneisuuteen aliarvioitiin. Kiinteistöjen ja muiden varallisuusosien deflaation vaikutusten voimakkuutta ja pituutta ei ymmärretty. Kiinteistöjen ja osakkeiden arvonnousun tuomiin vaikeuksiin viitattiin jo nousukaudella. Ennustajat pystyivät siis hahmottamaan sen seuraukset kvalitatiivisesti, mutta ei kvantitatiivisesti. Yhtenä syynä tähän on se, että vastaavasta tilanteesta ei juuri ole kokemuksia. Toinen arviointia vaikeuttava tekijä on odotusten muutos. Taloudellisen toimintaympäristön nopea muutos ja laman syvyys ovat saaneet aikaan sen, että riskejä pyritään välttämään sekä yrityksissä että kotitalouksissa.

Kulutustavaroiden varantovaikutus näyttää myös yllättäneen ekonomistit. Kestäviä kulutustavaroita käytetään huomattavasti aikaisempaa pitempään. Tämä on johtanut siihen, että esimerkiksi uusia henkilöautoja rekisteröidään yhtä alhaisia määriä kuin parikymmentä vuotta sitten. Kulutuksen kehitystä pyritään ennakoimaan käyttäen hyväksi pääasiassa ennusteita käytettävissä olevista reaalityuloista ja säästämisasteesta. Säästämisasteen suuria vaihteluita

osattiin odottaa, mutta on erittäin vaikeaa arvioida korkotason muutoksen, velkojen korkojen verovähennysoikeuden toteutuneen ja odotetun muutoksen, velkaantuneisuuden korkean tason ja tulevaa taloustilannetta ja työttömyysriskiä koskevien odotusten numeerista vaikutusta säästämistäasteeseen.

Hyväkään ennuste ei voi ennakoita kaikkia käyttäytymismuutoksia. Muutenhan se ei olisi lainkaan ennuste. Meneillään olevassa lamassa on paljon sellaisia käyttäytymismuutoksia, joita ei ole koettu aikaisemmin. Niiden ennakoarvioinnissa auttaa parhaiten kokemus. Luultavaa on, että paljon tehtyä yksityiskohtaisempi ja huoleellisempi muiden maiden kokemusten analyysi olisi auttanut ennusteiden laadinnassa nimenomaan laman alkuvaiheessa. Laman yhtymäkohtia on etsitty 1930-luvusta, jolloin institutionaaliset olosuhteet olivat monelta osin toiset. Yksityiskohtainen keskittyminen muiden maiden 1980-luvun kokemuksiin olisi ollut vähintään yhtä tärkeää.

Sidottu, sitoutunut vai vapaa?

Suhdanne-ennusteita laativat yleensä valtiovarainministeriöt, pankit ja tutkimuslaitokset. Kaupallisia, suhdanne-ennusteilla eläviä laitoksia Suomen pienille markkinoille ei ole syntynyt. Ei ole harvinaista, että suhdannelaitosten riippumattomuutta epäillään. Riippumattomuuden arvioinnin yhteydessä tuodaan usein esiin kaksi näkökulmaa. Ensiksi, etenkin ns. virallisten ennustajien, esimerkiksi valtiovarainministeriön, oletetaan olevan varovaisia sellaisten suureiden ennustamisessa, joiden katsotaan voivan toteuttaa itsensä. Tyypillinen esimerkki tällaisesta on inflaatio korkeasuhdannevaihees-

sa. Tämä on johtanut siihen, että nimenomaan inflaatioennuste julkaistaan usein tavoitteen muodossa.

Toiseksi ennustelaitosten rahoittajataustan arvellaan joskus vaikuttavan jopa ennustenumeroihin. Tällainen kritiikki lepää kuitenkin hataralla perustalla. Tutkimuslaitosten perustehtävä on tuottaa tutkittua tietoa sekä sidosryhmilleen että yhteiskunnalle laajemminkin - ovathan ne Suomessa yleishyödyllisiä laitoksia. Vakiintunut toimintatapa on se, että taustayhteisöt vaikuttavat siihen millaisia aihealueita kussakin laitoksessa tutkitaan, mutta tutkimuksen tai ennustetoiminnan sisältöön ei puututa. Ei kuitenkaan voida väittää, että ennusteisiin liittyvät talouspoliittiset suositukset ovat täysin arvoista vapaita. Siihen, mitä asioita ja millä painokkuudella nostetaan esiin, vaikuttaa epäilemättä myös ennustajien yhteiskunnallinen näkemys puhtaasti taloudellisen analyysin ohella. Luonnollisesti myös ennustajien optimismi, pessimismi tai analyysi talouden mekanismeista saattaa vaikuttaa tiettyihin ennusteen perusteena oleviin politiikkaperusteisiin oletuksiin. Tältä osin ennustajilla pitäisi olla hyvä poliittinen tilannetaju, jotta oletuksista valikoituisivat todennäköisimmät. Muutoin valinta tehdään joko mekaanisesti tai yleiseen optimismiin tai pessimismiin perustuen. Vaikka ennusteisiin liittyvä talouspoliittinen keskustelu ei ole arvovapaata, olisi kummallista, jos laitokset ennusteissaan ja niihin liittyvässä analyysissaan ajaisivat taustaryhmiensä etuja. Normaali työnjako asiantuntijoiden ja heidän sidosryhmiensä välillä on se, että asiantuntijat esittävät näkemyksensä riippumattomasti ja sidosryhmät hoitavat mahdollisen etujärjestötyön käyttäen tarvittaessa saamaansa informaatiota tai näkemystä hyväkseen.